

Słowacki klimat Europy Środkowej w Polsce

The Slovak climate of Central Europe in Poland

Marta Buczek

Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Śląski, Katowice, buczek.marta@interia.pl

Data zgłoszenia: 27.03.2015 r. — Data recenzji i akceptacji: 14.05.2015 r.

Abstract: The article focuses on the issues related to the translations of Slovak contemporary literature into Polish in recent years. It considers the translation and reception of the Slovak literary works in the Polish market which has strongly intensified recently thanks to the activity of the Polish publishing house, Książkowe Klimaty. The article analyses the translations published by Książkowe Klimaty in the series Słowackie Klimaty which play the role of mediation, by promoting understanding between two cultures belonging to the common Central European circle of nations.

Key words: literary translation, contemporary Slovak literature, Slovak literature in Poland, Pavol Vilikovský, Pavol Rankov, Rudolf Chmel, Tomasz Grabiński, Jacek Bukowski, publishing house Książkowe Klimaty.

W ostatnich latach można zaobserwować w Polsce wzmożony obieg przekładów słowackiej literatury pięknej. Zwiększającą się z roku na rok liczbę tłumaczeń polski rynek zawdzięcza przede wszystkim coraz prężniejszej działalności istniejącego od 2013 r. wydawnictwa Książkowe Klimaty, z powodzeniem publikującego serię Słowackie Klimaty. Wydawnictwo to wspomagane przez rzeszowską oficynę Abilion, krakowskie Międzynarodowe Centrum Kultury czy sejneńską oficynę Pogranicze kształtuje współczesną wizję słowackiej literatury w polskim horyzoncie odbioru. Również zaangażowanie doświadczonych tłumaczy, między innymi Tomasza Grabińskiego, Jacka Bukowskiego czy Marty Pelinko, świadomie i w przemyślany sposób dokonujących translatorycznych wyborów, ma wpływ na polską recepcję. W wyniku aktywności wydawnictw oraz tłumaczy tylko w ubiegłym roku biblioteka polskiego czytelnika wzbo-

gaciła się o siedem nowych pozycji współczesnej literatury słowackiej. Wśród nich znalazły się książki dla literatury słowackiej znaczące, jak: publicystyczne eseje Rudolfa Chmela pt. *Kompleks słowacki*¹ (słow. *Slovenský komplex*, 2009²) w przekładzie Magdaleny Bystrzak i Tomasza Grabińskiego, filozoficzne eseje Eteli Farkašovej pt. *Fragmety z nieczęstą tęsknotą za spójnością*³ (słow. *Fragmety s občasnou túžbou po celostnosti*, 2009⁴) w przekładzie Marty Pelinko, opowiadania Viťo Staviarskiego *Wytrzeźwiająka*⁵ (słow. *Záchytka*, 2009⁶) w tłumaczeniu Jacka Bukowskiego oraz antologia współczesnego dramatu słowackiego pt. *Nowy dramat słowacki*, opracowana i opatrzona wstępem przez Andrzeja Moskwiną w tłumaczeniu młodych adeptów sztuki translacji — studentów Instytutu Slawistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego. Wybory te dopełniają przekłady z kręgu słowackiej literatury popularnej, komercyjnej, która eksplorując lekkie i atrakcyjne dla czytelnika tematy, nie sprawia większych trudności w odbiorze. Kierując się głównie funkcją zabawową, wydawnictwa wybierają sprawdzone w prymarnym kręgu kulturowym teksty. Warszawski Instytut Wydawniczy Erica, w ramach kontynuacji publikacji przekładów popularnego w Słowacji cyklu powieści fantasy Juraja Červenáka pt. *Czarnoksiężnik*, opublikował kolejną część bestsellerowej serii pt. *Miecz Radogosta* (słow. *Černokňazník. Radhostov meč*, 2010⁷) w tłumaczeniu Agaty Janiszewskiej-Mickiewicz⁸. W translatorszym wyborze Wydawnictwa Media Rodzina z Poznania znalazły się natomiast głośne, rozchwytywane w Słowacji powieści detektywistyczne Dominika Dána pt. *Czerwony kapitan*⁹ (słow. *Červený kapitán*, 2007¹⁰) oraz *Noc ciemnych kłamstw* (słow. *Noc temných klamstiev*, 2009¹¹) w tłumaczeniu Antoniego Jeżyckiego.

Zaistnienie przekładów literatury słowackiej w świadomości polskiego odbiorcy stało się możliwe przede wszystkim dzięki oficynie Książkowe Klimaty, realizującej z powodzeniem od 2013 r. swoje wydawnicze credo — „odkrywania

¹ R. Chmel: *Kompleks słowacki*. Tłum. M. Bystrzak, T. Grabiński. Kraków, Międzynarodowe Centrum Kultury, 2014.

² R. Chmel: *Slovenský komplex*. Bratislava, Kalligram, 2009.

³ E. Farkašová: *Fragmety z nieczęstą tęsknotą za spójnością*. Tłum. M. Pelinko. Rzeszów, Wydawnictwo Abilion, 2014.

⁴ E. Farkašová: *Fragmety s občasnou túžbou po celostnosti*. Bratislava, Spolok slovenských spisovateľov, 2009.

⁵ V. Staviarský: *Wytrzeźwiająka*. Tłum. J. Bukowski. Sejny, Pogranicze, 2014.

⁶ V. Staviarský: *Záchytka*. Bratislava, Kalligram, 2009.

⁷ J. Červenák: *Černokňazník. Radhostov meč*. Žilina, Artis Omnis, 2010.

⁸ J. Červenák: *Czarnoksiężnik. Miecz Radogosta*. T. 2. Tłum. A. Janiszewska-Mickiewicz. Warszawa, Instytut Wydawniczy Erica, 2014.

⁹ D. Dán: *Czerwony kapitan*. Tłum. A. Jeżycki. Poznań, Media Rodzina, 2014.

¹⁰ D. Dán: *Červený kapitán*. Bratislava, Slovart, 2007.

¹¹ D. Dán: *Noc temných klamstiev*. Bratislava, Slovart, 2009.

tego, co nieznane¹². Wydawnictwo to wykazuje się jednocześnie doskonałym wyczuciem współczesnych mechanizmów rynkowych, „fenomenów związanych z rozpowszechnianiem literatury (produkcja, rynek, konsumpcja)”¹³, postrzegając książkę jako część kultury symbolicznej, a zarazem produkt rynkowy. Jak podkreślał Robert Escarpit, „literatura jest literaturą wówczas, gdy jest czytana”¹⁴, wydawcy Książkowych Klimatów, w myśl tej idei, prowadzą intensywną działalność promocyjną z zastosowaniem wszelkich środków masowego przekazu (Internet, telewizja, prasa, radio), rozpowszechniając słowacką literaturę w polskim horyzoncie odbioru, starając się oddziaływać na komunikację między pisarzem a polskimi czytelnikami (recenzje prasowe, recenzje i opinie internetowe, spotkania autorskie). W wyniku spójnych działań rozpowszechniających, dystrybucji i promocji zanurzony w tzw. audiowizualnej kulturze masowej¹⁵ polski odbiorca, niejednokrotnie po raz pierwszy, mógł usłyszeć o słowackim pisarzu czy o słowackiej literaturze w ogóle. Na indywidualny wybór lekturowy odbiorców na pewno wpłynął fakt przyznania słowackiemu autorowi Pavlovi Rankovowi w 2014 r. podwójnej Literackiej Nagrody Europy Środkowej „Angelus” za powieść pt. *Zdarzyło się pierwszego września (albo kiedy indziej)*¹⁶ (słow. *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)*, 2008¹⁷), wydaną przez Książkowe Klimaty w serii Słowackie Klimaty. Proza słowackiego pisarza uznana została przez jury konkursu¹⁸ za najlepszą spośród siedmiu zakwalifikowanych do finału książek (finalistami byli: Jelena Czyżowa, Ołeksandr Irwaneć, Wiesław

¹² K. Margielska: *Książkowe klimaty*. „Dzielnice Wrocławia” 2015, nr 18 (10.03.2015). Czasopismo dostępne w Internecie: [www. http://www.dzielnicewroclawia.pl/](http://www.dzielnicewroclawia.pl/) [Data dostępu: 14.03.2015 r.].

¹³ R. Escarpit: *Literatura a społeczeństwo*. Tłum. J. Lalewicz. W: *Współczesna teoria badań literackich za granicą*. T. 3. Oprac. H. Markiewicz. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1976, s. 125–129.

¹⁴ R. Escarpit: *Literatura a społeczeństwo*. W: *W kręgu socjologii literatury. Antologia tekstów zagranicznych*. T. 1. Red. A. Mencwel. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1980, s. 220–221.

¹⁵ Por. M. Rychlewski: *Pasmo, teoria recepcji i socjologia czytelnictwa*. „Przestrzenie Teorii” [Poznań] 2010, 13, s. 193.

¹⁶ P. Rankov: *Zdarzyło się pierwszego września (albo kiedy indziej)*. Tłum. T. Grabiński. Wrocław, Książkowe Klimaty, 2013. Na powieść Pavla Rankova oddano najwięcej głosów w plebiscycie czytelników, przeprowadzonym na stronie internetowej Literackiej Nagrody Europy Środkowej „Angelus”. Por. <http://angelus.com.pl/laureaci/angelus-2014/> [Data dostępu: 5.03.2015 r.].

¹⁷ P. Rankov: *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)*. Bratislava, Kalligram, 2008.

¹⁸ W jury Literackiej Nagrody Europy Środkowej „Angelus” zasiadają m.in.: ukraiński krytyk literacki, eseista i publicysta Mykoła Riabczuk; historyk literatury, krytyk, eseista, poeta i tłumacz Stanisław Bereś; poeta, tłumacz, wydawca, jeden z najwybitniejszych twórców Nowej Fali i polskiej poezji współczesnej Ryszard Krynicki; poeta i krytyk literacki Piotr Kepiński; dramaturg, prozaik, eseista i publicysta Tomasz Lubiński; krytyczka literacka, dziennikarka tygodnika „Polityka” Justyna Sobolewska; prozaik, publicysta, krytyk, autor filmów dokumentalnych Michał Spsychalski oraz historyk literatury polskiej, krytyk i eseista Andrzej Zawada.

Myśliwski, Martin Šmaus, Jáchym Topol). Rankov został również laureatem przyznawanej w tym roku po raz pierwszy Nagrody Czytelników im. Natalii Gorbaniewskiej¹⁹, co oznaczać może, że z powodzeniem wpisuje się w horyzont oczekiwań polskich odbiorców, kierujących się chęcią poznania nowego/obcego, nie tak odległego kręgu kulturowego. Za przekład powieści *Zdarzyło się pierwszego września* nagrodzono także tłumacza Tomasza Grabińskiego²⁰, który tym samym potwierdził swój translatorski warsztat oraz duże wyczucie w doborze translatorycznego repertuaru.

Zastanawiać może popularność Pavla Rankova oraz jego powieści w nowym kręgu odbioru. Na pewno przyczyniła się do tego polityka wydawnicza oraz działalność upowszechniająca wydawnictwa, a także twórców nagrody „Angelusa” podczas festiwalowego „Salonu Angelusa” czy międzynarodowego festiwalu sztuki i literatury Bruno Schulz Festiwal we Wrocławiu w 2014 r., na VIII Festiwalu Puls Literatury w Łodzi i regionie 2014, Wrocławskich Targach Dobrych Książek 2014 oraz w ramach cyklu „Książka do Zjedzenia” 2014 w Pile, ale nie tylko. To tak zwane pasmo przenoszenia, wiążące się głównie z kanałami dystrybucji, reklamą, udziałem środków masowego przekazu, rolą recenzji i nagród²¹, uzupełnia „pasma estetyczne”, czyli społecznie uwarunkowany zespół estetycznych oczekiwań czytelników²². Powieść Rankova, koncentrująca się na wydarzeniach w Czechosłowacji w latach od 1938 r. (ogłoszenie niepodległości Słowaków) do 1968 r. (okupacja Słowacji przez wojska Układu Warszawskiego), opisująca losy zindywidualizowanych postaci, mieszkańców słowacko-węgierskiego pogranicza (Czecha Jana, Węgra Petera, Żyda Gabriela, Słowaczki Marii), w przełomowych momentach historii kraju (okupacja, faszyzm, zmiana granic państwowych, emigracja, komunizm, odwilż 1968 r.), napisana przystępnym językiem, skierowana jest nie tylko do czytelników znawców słowackiej kultury, lecz również do szerszych warstw publiczności czytelniczej, traktujących książkę jako pewną, funkcjonującą w terytorialnym sąsiedztwie, społeczną i kulturową reprezentatywność.

Wydarzenia powieściowe, opierające się na historycznych, przełomowych momentach kraju Europy Środkowej targanego ciągłymi zmianami, aktywizują w świadomości polskiego odbiorcy poczucie wspólnoty, współprzynależności do jednego kręgu kulturowego, który doświadczył w XX w. największych katastrof, wojennej pożogi, faszyzmu, okupacji, komunizmu²³. Jak podkreślała w swojej

¹⁹ Nagroda ustanowiona przez jury „Angelusa” na cześć zmarłej w 2013 r. Natalii Gorbaniewskiej, pierwszej przewodniczącej jury, wybitnej rosyjskiej poetki, tłumaczki, legendy ruchu dysydenckiego w ZSRR. Por. <http://angelus.com.pl/laureaci/angelus-2014/> [Data dostępu: 5.03.2015 r.].

²⁰ Nagroda Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu.

²¹ Pojęcie za: M. Rychlewski: *Pasma, teoria recepcji i socjologia czytelnictwa...*, s. 194.

²² Ibidem.

²³ Potwierdzają to liczne w Internecie recenzje, zamieszczone na znanych portalach typu lubimyczytać.pl oraz blogach dotyczących książek, np. wydeputyjewlasnesieczki.blogspot.com;

recenzji Olga Tokarczuk, to „epicka wizja Europy Środkowej, która jak wszystko w tym miejscu świata — jest zarazem okrutna, dramatyczna, pełna absurdu”²⁴. W powieści *Zdarzyło się pierwszego września* odbiorca sekundarny ma okazję zmierzyć się z historią widzianą z odmiennej perspektywy, poszerzyć swoje horyzonty o nowe aspekty, na które zwraca uwagę sam autor: „Widzisz, to jest Europa Środkowa. Kiedy Niemcy zajęli Czechy, to w drugiej części kraju powstało Państwo Słowackie, ale Levice nagle już nie znajdowały się tam, ale na Węgrzech. [...] Raz jest tu Czechosłowacja, potem Węgry, Słowacja, znów Czechosłowacja. Najpierw zajmują ją Niemcy, potem z kolei Rosjanie [...]”²⁵. Opisane przez Rankova historyczne wydarzenia drugiej połowy XX w. stanowią wspólny mianownik dla Polaków i Słowaków, jednak w powieści tej zobrazowany został fakt, że nie przebiegały one w identyczny sposób, różniły je pewne specyficzne aspekty, wynikające z odmiennej sytuacji społeczno-politycznej, narodowej czy kulturowej w poszczególnych państwach regionu. Wybór translatoryczny przekładu wydaje się więc uzasadniony, pobudza i stymuluje recepcyjną przyswajalność polskiego odbiorcy, wzbogaca jego doświadczenie kulturowe o nowe historyczne fakty (skomplikowana historia Słowacji i dzieje narodów zamieszkujących jej tereny — Słowaków, Czechów, Węgrów, Żydów), aktywując równocześnie świadomość przynależności do wspólnego kręgu kultury środkowoeuropejskiej.

Jeśli prześledzić wybory translatoryczne literatury słowackiej w ostatnich latach (biorąc pod uwagę jedynie lata 2013 i 2014), to można pokusić się o stwierdzenie, że w polskim horyzoncie odbioru powoli zarysowuje się skondensowany i spójny obraz literatury, wpisującej się w aktualny również w Polsce temat poszukiwania środkowoeuropejskiej tożsamości. Przekłady słowackiej literatury współczesnej z powodzeniem dopełniają pod tym względem sekundarny horyzont odbioru, ukonstytuowany pod wpływem eseistycznej, eksplorującej obszary Europy Środkowej twórczości Andrzeja Stasiuka, eseistyki Czesława Miłosza czy Adama Michnika²⁶. W krąg literatury poszukującej środkowoeuropejskiej tożsamości wpisuje się więc nie tylko wymieniona proza Pavla Rankova, ale również opublikowane w 2013 r. w Polsce przez Książkowe Klimaty, w serii Słowackie Klimaty, opowiadania Pavla Vilikovskiego pt. *Okrutny maszynista*²⁷

bazgradelko.blogspot.com. Por. <http://lubimyczytac.pl/ksiazka/169763/zdarzylo-sie-pierwszego-wrzesnia-albo-kiedy-indziej> [Data dostępu: 15.03.2015 r.].

²⁴ Por. fragment recenzji z okładki książki P. Rankov: *Zdarzyło się pierwszego września...*

²⁵ Ibidem, s. 139.

²⁶ Zarówno Andrzej Stasiuk, jak i Adam Michnik są w słowackim horyzoncie odbioru dobrze znani. Liczne przekłady ich twórczości ukazały się w Słowacji na przestrzeni ostatnich lat. Szerzej na ten temat w ostatnim tomie „Przekładów Literatur Słowiańskich”. Por. M. Buczek: *Literatura polska w słowackich przekładach po 2007 roku*. W: „Przekłady Literatur Słowiańskich”. T. 5, cz. 2. Red. B. Tokarz. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2014, s. 183—202.

²⁷ P. Vilikovský: *Okrutny maszynista*. Tłum. T. Grabiński, J. Wodzisławska. Wrocław, Książkowe Klimaty, 2013.

(słow. *Krutý strojvodca*, 1996²⁸), wydane w 2014 r. przez Pogranicze Sejny przekłady opowiadań Viťo Staviarskiego pt. *Wytrzeźwiająka* (słow. *Záchytka*, 2009), opublikowane przez krakowskie Międzynarodowe Centrum Kultury w serii Biblioteka Europy Środka eseje Rudolfa Chmela pt. *Kompleks słowacki* (słow. *Slovenský komplex*, 2009) czy wybrane dramaty z antologii *Nowego dramatu słowackiego* w zestawieniu Andrzeja Moskwina (V. Klimáček: *Komunizmus / Komunizm*, V. Fekete: *Kratké spojenia / Krótkie spięcia*). Kolejne, zapowiedziane przez wydawnictwo Książkowe Klimaty na 2015 r. przekłady najnowszej prozy, między innymi: Petera Krišťúfka pt. *Dom głuchego* (słow. *Dom hluchého*, 2012²⁹), Maroša Krajňaka pt. *Carpathia. Trylogia lemowska* (słow. *Carpathia*, 2011) i *Entropia* (słow. *Entropia*, 2012)³⁰, następnej powieści Pavla Rankova pt. *Matki* (*Matky*, 2011³¹)³² czy Pavla Vilikovskiego pt. *Opowieść o rzeczywistym człowieku*³³ (słow. *Príbeh ozajského človeka*, 2014³⁴), także wpisują się w ten nurt. Prozę tę łączy idea przedstawiania dziejowych wydarzeń w ramach naturalnego cyklu życia jednostki, indywidualnego podmiotu pozostającego pod wpływem historii, egzystującego w wypełnionej narodową różnorodnością i przyjmującej wartości uniwersalne środkowoeuropejskiej przestrzeni. Dla Stasiuka, Miłosza, Rankova, Vilikovskiego, Krišťúfka, Krajňaka Europę stanowi przede wszystkim Europa Środkowa, „przestrzeń, którą, jak choćby Stasiuk, wytyczają cyrklem w zasięgu trzystu kilometrów od miejsca, w którym żyją i ogarniają duchowo”³⁵. Wszystkie

²⁸ P. Vilikovský: *Krutý strojvodca*. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1996.

²⁹ P. Krišťúfek: *Dom hluchého*. Bratislava, Marenčin, 2012.

³⁰ M. Krajňak: *Carpathia*. Bratislava, Trio, 2011; Idem: *Entropia*. Bratislava, Trio, 2012.

³¹ P. Rankov: *Matky*. Bratislava, Edition Ryba, 2011.

³² Według zapowiedzi wydawnictwa Książkowe Klimaty, książka Petera Krišťúfka: *Dom głuchego*, w tłumaczeniu Olgi Stawińskiej, ukaze się we wrześniu 2015 r., *Carpathia* i *Entropia* Maroša Krajňaka, w tłumaczeniu Weroniki Gogoli i Miłosza Waligórskiego, w połowie 2015 r. Por. <http://ksiazkoweklimaty.pl/zapowiedzi/16/carpathia-trylogia-lemkowska-1>; <http://ksiazkoweklimaty.pl/zapowiedzi/26/dom-gluchego>; <http://ksiazkoweklimaty.pl/zapowiedzi/31/entropia>; [Data dostępu: 19.03.2015 r.].

³³ Książka miała ukazać się w 2014 r., jej premierę przesunięto na 2015 r. Proza Vilikovskiego inauguruje nowy, interesujący projekt wydawniczy K4, który powstał z inicjatywy czeskiego wydawcy Petra Minaříka. W ramach projektu wydawcy z czterech krajów — Czech (Větrné mlýny), Polski (Książkowe Klimaty), Słowacji (Kalligram) i Węgier (Kalligram), każdego roku wydawać będą książkę wybranego z kolejnego kraju autora, a premiera tego tekstu odbywać się będzie równocześnie we wszystkich krajach. Projekt K4 zakłada, że „w ten sposób książka ukaze się w języku oryginalnym oraz w przekładach tego samego dnia, dzięki czemu zainteresowani czytelnicy z krajów biorących udział w projekcie nie będą zmuszeni czekać na przekład”. (<http://angelus.com.pl/2014/10/k4-literacka-grupa-wyszehradzka/> [Data dostępu: 5.03.2015 r.]), tym samym zapewni się czytelnikom dostęp do dobrej współczesnej literatury (<http://news.o.pl/2014/12/29/pavel-vilikovsky-opowiesc-o-rzeczywistym-czlowieku-ksiazkowe-klimaty/> [Data dostępu: 14.03.2015 r.]).

³⁴ P. Vilikovský: *Príbeh ozajského človeka*. Bratislava, Kalligram, 2014.

³⁵ R. Chmel: *Kompleks słowacki...*, s. 191.

te utwory odwołują się do przeszłości i terażniejszości, emocjonalnej i społecznej wrażliwości, do wspólnych przeżyć zbiorowych mieszkańców Europy Środkowej. Wpisują się w pamięć zbiorową, kulturową, wzbogacając poznawczo polskiego czytelnika. Zachowana w przekładach równowaga między tym, co już znane, a tym, co obce, umożliwiała międzykulturowy kontakt.

W odróżnieniu od dedykowanej odbiorcy masowemu prozy Rankova, eseje znanego słowackiego publicysty Rudolfa Chmela w tłumaczeniu Tomasza Grabińskiego i Magdaleny Bystrzak, ukazujące skomplikowane relacje narodowe, kulturowe, polityczne i społeczne krajów Europy Środkowej (Słowacji, Węgier, Czech, także Polski), to zdecydowanie lektura przeznaczona dla bardziej wymagającego, estetycznie i artystycznie wyczulonego odbiorcy. Jak podkreśla Chmel, „Środkowoeuropejska wieloetniczność w dwudziestym pierwszym wieku nadal istnieje. Nie wszystko jest jednak idealne i harmonijne [...]”³⁶. W słowie wstępnym pt. *Europa Środkowa to kwestia światopoglądu*³⁷ Rudolf Chmel odwołuje się bezpośrednio do innego tłumaczonego na język polski słowackiego pisarza, a mianowicie do Pavla Vilikovskiego, cytując jego słowa z opowiadania pt. *Wszystko co wiem o byciu środkowoeuropejczykiem*³⁸: „człowiek może mieszkać w Europie Środkowej całe życie, a mimo to nie musi być Środkowoeuropejczykiem. [...] Człowiek może też być przez całe życie Środkowoeuropejczykiem i wcale nie musi o tym wiedzieć”³⁹. Do tak zakreślonej przez Vilikovskiego definicji Chmel dodaje swoją własną: „człowiek może mieszkać w Europie Środkowej całe życie, wiedzieć, że prócz tożsamości regionalnej, narodowej, ma specyficzną środkowoeuropejską tożsamość mentalną, kulturową i językową”⁴⁰. I to właśnie ta środkowoeuropejska mentalna, kulturowa i językowa tożsamość najbardziej interesuje Chmela oraz pozostałych współczesnych pisarzy słowackich, których przekłady polski odbiorca miał okazję ostatnio poznać. Chmel stwierdza, że „Słowacja, mimo licznych problemów [w przeszłości i terażniejszości — M.B.], jest państwem, które swoją wieloetniczność i wielojęzyczność realizuje w praktyce”⁴¹. Analizując w swoich esejach wielokulturowość i wielonarodowość Europy Środkowej, jej specyfikę, Chmel podkreśla równocześnie brak silnej świadomości wspólnoty, brak jedności, ignorancję, wzajemną izolację i wzajemną niezajomość⁴². Rozmowa o przeszłości i terażniejszości, o tym, co tłumione, wyparte, oczyszcza i może pomóc wyzwolić się z kompleksów. Rudolf Chmel otwarcie

³⁶ R. Chmel: *Europa Środkowa to kwestia światopoglądu. Z Rudolfem Chmelem rozmawia Magdalena Bystrzak*. W: R. Chmel: *Kompleks słowacki...*, s. 7.

³⁷ Por. *ibidem*, s. 7—13.

³⁸ Por. P. Vilkovský: *Wszystko co wiem o byciu Środkowoeuropejczykiem*. Tłum. T. Grabiński. W: P. Vilkovský: *Okrutny maszynista...*, s. 5—15.

³⁹ *Ibidem*, s. 5.

⁴⁰ R. Chmel: *Kompleks słowacki...*, s. 8.

⁴¹ *Ibidem*, s. 9.

⁴² Por. *ibidem*, s. 39.

konfrontuje polskich czytelników z kompleksem narodowym Słowaków, ze skomplikowaną historią narodu poszukującego swojej tożsamości, zmagającego się z brzemieniem dziejów i z własnymi ograniczeniami. Jak podkreślają polscy recenzenci, krytyczna autorefleksja Chmela to ważny i odważny głos w dyskusji o tożsamości narodowej w Europie Środkowej, nie tylko słowackiej⁴³. Przekład esejów nasyconych informacjami o wieloetnicznej kulturze, mentalności, historii i problemach narodowych, społecznych, politycznych Słowacji jest równocześnie próbą przełamania ograniczeń, ignorancji, niewiedzy o „tym drugim”, obcym. Eseje, wchodząc w nowy horyzont odbioru, w podlegający nieustannym przewartościowaniu horyzont czytelnicznych oczekiwań⁴⁴, nawiązują międzykulturowy dialog, przekraczają granice kulturowego zamknięcia, stanowią kolejny krok do pokonania niewiedzy w dążeniu do wzajemnego zrozumienia i porozumienia Polaków oraz Słowaków. Jak podkreśla Chmel, cytując Petra Pitharta, jeśli mamy zrozumieć przemiany końca XX w., to musimy spróbować zrozumieć dekady, które je poprzedzały⁴⁵, stąd kondensacja tej problematyki we współczesnej literaturze słowackiej, próbującej w swoistej autorefleksji przekroczyć granicę samorozumienia.

Chmel identyfikuje Europę Środkową jako „obszar wielokulturowy i narodowy, połączony mimo wszystkich odmienności regionalnych”⁴⁶. Przykładem swoistego i indywidualnego zanurzenia w różnorodnej środkowoeuropejskiej przestrzeni jest regularnie publikowana w Polsce proza Pavla Vilikovskiego. W tomie opowiadań *Okrutny maszynista*, składającym się z utworów, które powstawały na przestrzeni trzydziestu lat, Vilikovský we właściwy dla siebie sposób tematyzuje wielką historię, zestawiając ją z jednostkowym i indywidualnym przeżyciem powszedniej codzienności⁴⁷; podkreśla złożone relacje między ogólną, orzekającą o rzeczach, zjawiskach, wydarzeniach czy historii prawdą a jej subiektywną interpretacją. Jednocześnie, co charakterystyczne dla jego twórczości, rezygnuje z klasycznej linii wydarzeń na rzecz silnie upodmiotowionej wypowiedzi eseistycznej. Podobny sposób uchwycenia rzeczywistości polski odbiorca miał okazję obserwować w wydanej w Polsce, przez sejneńską oficynę Pogranicze, prawie dziesięć lat temu powieści Vilikovskiego pt. *Ostatni koń Pompei* (słow. *Posledný kôň Pompejí*, 2001)⁴⁸. Autor wykreował tu bohatera i zarazem narratora intensywnie poszukującego swojej słowiańskiej tożsamości,

⁴³ Por. recenzja na okładce książki R. Chmel: *Kompleks słowacki...*

⁴⁴ Pojęcie za Hansem Robertem Jaussem. Por. H.J. Jaus: *Historia literatury jako prowokacja*. Tłum. M. Łukasiewicz. Warszawa 1999.

⁴⁵ Por. R. Chmel: *Kompleks słowacki...*, s. 166.

⁴⁶ Ibidem, s. 40.

⁴⁷ Por. I. Sedlák a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Martin, Matica slovenská, Bratislava, Literárne informačné centrum, 2009, s. 587.

⁴⁸ P. Vilikovský: *Ostatni koń Pompei*. Tłum. P. Godlewski. Sejny, Pogranicze, 2005; Idem: *Posledný kôň Pompejí*. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 2001.

określonego przez przynależność do pokolenia wychowanego w dobie dominacji reżimu komunistycznego, zdefiniowanego przez swoją przynależność do narodu żyjącego w skomplikowanej sytuacji historycznej i politycznej. Jednostka postawiona wobec totalitaryzmu, przypadkowo rzucona w emigracyjną rzeczywistość, skonfrontowana z „obcą” kulturą spoza kręgu Europy Środkowej (Wielka Brytania), przejawiała własną indywidualność na tle restrykcyjnego porządku świata, który ją tłumi i represjonuje, uświadamiała sobie swoją słowiańską tożsamość, słowiańską uczuciowość oraz fakt, że rozwiązanie problemów z tożsamością paradoksalnie wiąże się z powrotem do ogarniętej reżimem ojczyzny. Przesycony uczuciami, przecuciami, obawami, frustracją, detalami i subtelnymi przejawami życia mikroświat prozy Vilikovskiego w sekundarnym horyzoncie odbioru kultury przyjmującej przekład jawi się jako „świat ukrytych znaczeń, trudnych pytań i niełatwych odpowiedzi. [...] swoisty bilet na drugą stronę Tatr, pozwalający spojrzeć na świat z innej perspektywy”⁴⁹. Jak podkreślał inny krytyk Robert Passia, popularyzujący słowacką literaturę w kręgu kultury niemieckojęzycznej, problemy prozy Vilikovskiego to emigracja, rozdwojenie, jałowość i beznadziejność życia w socjalizmie, mechanizm funkcjonowania władzy totalitarnej. Jego teksty nigdy nie są przesycane polityczną atmosferą okresu przełomu, ale permanentne istnienie tego klimatu znajduje wyraz w różnorakich szczegółach wplecionych przez autora w jego utwory. Poetyce Vilikovskiego obce jest syntetyzujące i uogólniające spojrzenie na społeczeństwo. Wiarygodność jego podejścia do najświeższej przeszłości opiera się na umiejętności wydobywania znaczących szczegółów, odkrywania nieautentycznych warstw językowych i przedstawiania postaci czy wydarzeń w różnych aspektach⁵⁰.

Charakterystycznie zarysowane w prozie Vilikovskiego problemy środkowoeuropejskiej i słowiańskiej zarazem tożsamości, podobnie jak w przypadku twórczości Rankova, stanowią w polskim horyzoncie odbioru kolejny etap kulturowego zbliżenia, przekraczania granic, jednakże estetyczny i artystyczny wymiar tej prozy wymaga wyczulonego na niuanse postmodernistycznej literatury czytelnika. Bardziej przystępna w odbiorze wydaje się proza innego współczesnego pisarza słowackiego Viťo Staviarskiego, którego przekłady ukazały się w Polsce w 2011 r. w serii wrocławskiego wydawnictwa Atut, w tłumaczeniu Miłosza Waligórskiego i Izabeli Zajac (*Kiwader i inne opowieści / Kivader*)⁵¹ oraz w 2014 r. (*Wytrzeźwiajątko / Záchytko*) w serii wydawniczej sejneńskiego Pogranicze.

⁴⁹ Pavel Vilikovský i jego Okrutny maszynista. Fragment recenzji ze strony Polskiego Radia Dostępny w Internecie: <http://www.polskieradio.pl/8/297/Artykul/900584,Pavel-Vilikovsk%C3%BD-i-jego-Okrutny-maszynista-> [Data dostępu: 20.03.2015 r.].

⁵⁰ Por. R. Passia: *Słowacja. Między przeszłością a teraźniejszością, między Słowacją a Europą*. Tłum. z j. niem. M. Kurkowska. Recenzja dostępna w Internecie: <http://www.goethe.de/kue/lit/prj/lit/ess/slw/pl6796982.htm> [Data dostępu: 20.03.2015 r.].

⁵¹ V. Staviarský: *Kiwader i inne opowieści*. Tłum. M. Waligórski, I. Zajac. Wrocław, Oficyna Wydawnicza Atut — Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2011.

cza w tłumaczeniu Jacka Bukowskiego. Staviarský ze swoistą empatią tematyzuje w prozach problemy społeczności zamkniętej (Romowie), zamieszkującej tereny wschodniej Słowacji (*Kiwader*), oraz ludzi żyjących na peryferiach społeczeństwa, wyrzutków, alkoholików, przestępców, bohaterów pełnych wad, nałogów, poszukujących międzyludzkiego kontaktu i normalności (*Wytrzeźwiająka*). Umiejętnie, unikając sentymentu, egzotyżacji oraz moralizowania, w swoisty, niepozobawiony groteskowego humoru sposób, umocowuje swoich bohaterów w konkretnej wschodniosłowackiej, peryferyjnej rzeczywistości. Wnika w ogólnoludzkie, uniwersalne i ponadnarodowe problemy, dając czytelnikowi polskiemu poczucie współuczestnictwa. Dla Staviarskiego region wschodniej Słowacji, gdzie żyje i pisze, stanowi centrum Europy Środkowej. Jak sam podkreśla w wywiadach, „chętnie piszę opowieści z tego środowiska, nie mam potrzeby pisać o czym innym. To mój rejon. [...] Pozostałe regiony są już zajęte”⁵².

Do utworów otwartych na zagadnienia środkowoeuropejskiej mentalności, zbiorowej tożsamości oraz kwestię konfrontacji „obcego” z „rodzimą” zaliczyć można również prozę Petera Krištúfka (*Dom hluchého*), Maroša Krajňaka (*Carpathia*, *Entropia*) czy Pavla Rankova (*Matky*). Jak podkreślał w esejach Rudolf Chmel, „dwudziesty wiek, w którym nasi rodzice przeżyli jeszcze rozpad monarchii austro-węgierskiej, a nasze dzieci [...] rozpad komunizmu, ze swoimi dwiema wojnami światowymi, reżimami totalitarnymi, zmianami granic, wydaje się w Europie Środkowej stworzony do wspominania”⁵³. To właśnie wspomnianie konkretnych historycznych wydarzeń i wpisanie w nie egzystencji indywidualnej jednostki konstituuje dominujące pasmo narracyjne powieści Krištúfka (historia Słowacji od lat 30. XX w. do 2004 r.), Krajňaka (historia, kultura, korzenie Łemków, zamieszkujących słowacko-polsko-ukraińskie pogranicze) czy Rankova (historia matek walczących o przeżycie swoich dzieci w radzieckim gułagu). Silnie zarysowana konfrontacja świata intymnego, osobistego, prywatnego ze światem otaczającej rzeczywistości, światem wielkiej historii, społecznych, historycznych, narodowych mitów czy stereotypów wysuwa się w ich prozie na plan pierwszy i stanowić może w polskim horyzoncie odbioru interesujący przyczynek do rozwoju literatury eksplorującej klimat Europy Środkowej. Młodzi słowaccy pisarze wpisują się również w literacki nurt, który w swoisty sposób próbuje ocalić minioną epokę od zapomnienia. O rozterkach nurtujących młodych pisarzy Europy Środkowej bezpośrednio wspomina czeski pisarz i poeta Miloš Doležal: „myślę, że nie rozliczyliśmy się w ogóle z naszą przeszłością, mamy pod tym względem ogromny dług. Może właśnie teraz jest ten czas, dwadzieścia lat po upadku komunizmu, i gdy nadchodzi inna generacja, która ma odwagę

⁵² „Rád píšem príbehy z tohto prostredia, nepotrebujem písať o iných. Je to môj rajón. [...] Ostatné regióny sú už obsadené” [tłum. M.B]. Na podstawie wywiadu z autorem dostępnego w Internecie: <http://denikreferendum.cz/clanek/16038-potrebujem-rozpravaca-prozradil-o-sve-tvorbe-vido-staviarsky> [Data dostępu: 20.03.2015 r.].

⁵³ R. Chmel: *Kompleks słowacki...*, s. 115.

spojrzeć na rzeczy już dawno zamiecione pod dywan⁵⁴. Podkreśla on, że należy o przeszłości mówić, szczególnie w kontekście sytuacji w Czechach, Słowacji, na Węgrzech, cała Europa Środkowa bowiem jest porażona niepamięcią i szybkim zapominaniem⁵⁵. Słowaccy pisarze, których przekłady polski odbiorca ma możliwość poznać, niezaprzeczalnie wpisują się w ten pokoleniowy trend.

Przekłady literatury słowackiej w Polsce w latach 2013 i 2014 pełnią głównie funkcję mediacyjną, wspomagając zrozumienie i porozumienie między kulturami Europy Środkowej. Uzupełniają wiedzę o słowackiej kulturze, literaturze oraz historii, uczulając na odmienną wrażliwość czy możliwości percepcji. Inspirują do poszukiwania i odkrywania nowych sensów świata, w którym jako środkowo-europejska wspólnota są zanurzeni.

⁵⁴ „myslím, že jsme se v vlastní minulosti vůbec nevyrovnali, že jsou tady obrovské dluhy. Možná právě teď je ten čas: dvacet let po pádu komunismu a kdy přichází i jiná generace, která má odvalu se podívat na věci, které jsou zametyeny pod Koberem”. M. Doležal: *Střední Evropa je zamořena nepamětí*. Wywiad z autorem dostępny w Internecie: <http://denikreferendum.cz/clanek/15960-milos-dolezal-stredni-evropa-je-zamorena-nepameti> [Data dostępu: 22.03.2015 r.].

⁵⁵ Ibidem.

Marta Buczek

Slovenská klíma Strednej Európy v Poľsku

Resumé

Príspevok autorky Marty Buczek sa týka slovenskej literatúry preloženej do poľského jazyka v posledných rokoch 2013 a 2014. Autorka sa zaoberá problémom prekladu súčasnej slovenskej literatúry, ktorá skúma problematiku stredoeurópskej totožnosti v stredoeurópskom priestore. Uvažuje o slovenských dielach a ich recepcii v poľskom horizonte čitateľov. Podrobne analyzuje preklady, ktoré v poľskom priestore plnia úlohu mediácie, podporujú porozumenie a pochopenie medzi dvoma kultúrami patriacimi ku spoločnému stredoeurópskemu kruhu. Posledné poľské preklady slovenskej súčasnej literatúry, medzi ktoré patria prózy Pavla Rankova, Pavla Vilikovského a eseje Rudolfa Chmela, dopĺňajú v poľskom priestore znalosť slovenskej kultúry, literatúry a dejín. Taktiež zvyšujú povedomie poľského čitateľa, jeho citlivosť a schopnosť vnímania inej a rôznorodej kultúry. Inšpirujú skúmanie a objavovanie nových významov rôznorodého stredoeurópskeho sveta.

Kľúčové slova: umelecký preklad, súčasná slovenská literatúra, slovenská literatúra v Poľsku, Pavel Vilikovský, Pavol Rankov, Rudolf Chmel, Tomasz Grabiński, Jacek Bukowski, wydawateľstwo Książkowe Klimaty.

Marta Buczek

The Slovak climate of Central Europe in Poland

Summary

The article concerns Slovak literature translated into Polish in recent years, 2013 and 2014. The author focuses on the problem of the translation of contemporary Slovak literature that examines the issue of Central European identity in Central Europe. She considers the latest Slovak literary works and their reception in the Polish horizon, as well as analyses translations which in the Polish horizon play the role of mediation, and promote understanding between two cultures belonging to the common Central European circle. Recent translations of contemporary Slovak literature, including Pavol Rankov, Pavel Vilikovský, Rudolf Chmel, compliment the knowledge about Slovak culture, literature and history among Polish readers. They also raise their awareness for diverse sensitivity and ability of perception. They also inspire exploration and search for new meanings.

Key words: literary translation, contemporary Slovak literature, Slovak literature in Poland, Pavol Vilikovský, Pavol Rankov, Rudolf Chmel, Tomasz Grabiński, Jacek Bukowski, publishing house Książkowe Klimaty.